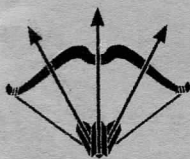

Білоцерківський
краєзнавчий
музей

Християнське буття України

Матеріали міжнародної
науково-практичної конференції
до 2000-ліття Різдва Христового

Біла Церква
2001

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ
КИЇВСЬКОЇ ОБЛДЕРЖАДМІНІСТРАЦІЇ
БІЛОЦЕРКІВСЬКА МІСЬКА РАДА
БІЛОЦЕРКІВСЬКИЙ КРАСЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

ХРИСТІЯНСЬКЕ БУТТЯ УКРАЇНИ

**Матеріали міжнародної
науково-практичної конференції
до 2000-ліття Різдва Христового**

19 жовтня 2000 року

БІЛА ЦЕРКВА
2001

Християнське буття України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 2000-ліття Різдва Христового. 19 жовтня 2000 року. — Біла Церква, 2001. — 130 с.

Редактор:

Діденко Л. М.

Редакційна колегія:

Коломієць В. А.

Стародуб О. В.

Засць Р. В.

Комп'ютерна верстка:

Стародуб О. В.

Друк:

дизайн-студія "ТехДокумент"

© Білоцерківський краєзнавчий музей

Фастівка	9	9
Фурси	11	13
Храпачі	10	8
Чупира	144	113
Шамраївка	15	58
Шкарівка	23	9
Юдчин Хутір (Черкас)	2	10
Яблонівка	108	57
Всього:	2028	2057

Табл. 2

Стать	1879	1881	1888	1895	1901	1903
Чоловіки	1281	1248	1505	1568	1508	1528
Жінки	1368	1483	1700	1985	1832	1884
Всього:	2649	2731	3205	3553	3340	3412

В. Халайджі, О. Ярмола
(м. Біла Церква)

ВІДНОСИНИ МІЖ РЕЛІГІЙНИМИ ГРОМАДАМИ ТА РАДЯНСЬКОЮ ДЕРЖАВОЮ НА ТЕРЕНІ БІЛОЦЕРКІВСЬКОЇ ОКРУГИ НАПРИКІНЦІ 1920-х—1930 рр.

Наприкінці 1920-х років відносини між радянською державою — з одного боку, та релігійними громадами й священнослужителями — з іншого, набувають нового напруження. Вдало проведена антирелігійна компанія в попередні роки (після прийняття декрету “Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви” від 22 січня 1919 року) призвела до встановлення тотального контролю державних органів за будь-якими проявами релігійного руху в Україні. Це дозволило виключити можливість організованої активної протидії при масовому закритті церков, синагог, костелів. кірх в 1929-1930 рр.

***

Одним з напрямків “підготовчої роботи” став облік священнослужителів всіх конфесій. Так Білоцерківський окружний виконавчий комітет (ОВК), наприклад, видав 23 квітня 1923 року наказ №52 “Про перереєстрацію служителів релігійних культур”¹. Роз’яснення особливостей проведення таких заходів знаходимо в таємному листі Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) УСРР, надісланому в серпні 1924 року до Київського губернського адміністративного відділу. В ньому зазначалося, що

¹ Плуг і молот. — №31, 25 квітня 1923 р.

ресстрації підлягають всі служителі культів, як ті, які виконують будь-які культові обов'язки в даній час, так і ті, які не знаходяться на службі релігійних громад...

Теж стосувалося й ченців й черниць. Реєстрації підлягали також й члени релігійних громад, які тимчасово, хоча й безкоштовно, виконували обов'язки псаломщиків, що позбавляло їх виборчих та політичних прав, яких були позбавлені служителі культу взагалі. Влада заохочувала відмовлятися від релігійного сану. Так в цьому ж листі наголошується:

Служителі культу, які відмовились від свого сану й порвали з релігійним життям всякий зв'язок, відновлюються в своїх виборчих правах... Губліквідком... бере на облік всіх колишніх служителів культу, використовуючи відповідний матеріал для антирелігійної пропаганди, залучаючи до цієї роботи найбільш придатних до неї служителів культу”¹.

Згідно цих директив, Білоцерківський окружний адміністративний відділ (ОАВ) 15 лютого 1929 року повідомляв,

що ним знято з обліку службовця культу орієнтації УАПЦ Пащенко Івана Тарасовича, ресстраційна картка №30/146, що вибув з села Степок, Таращанського району до с. Лебединці, Вчера[ї]шанського району, Бердичевської округи.²

Навіть для об'їзду прихожан священник мав отримати спеціальний дозвіл, з зазначенням районів, в яких йому дозволялося перебувати. Так, серед архівних матеріалів, ми можемо побачити звернення Всеукраїнського Православного Священного Синоду від 17 жовтня 1930 року до НКВС, з проханням про видачу посвідчення єпископу Білоцерківському Ципріановичу Павлу Євграфовичу³ на право об'їзду певних районів⁴.

***

Одним із напрямків “підготовчої кампанії” до вирішальних 1929-30 років було внесення розколу в релігійний рух, шляхом підтримки то однієї, то іншої конфесії. Класичним і, мабуть, найбільш яскравим прикладом проведення такої політики можуть служити події, які відбулися в місті Білій Церкві наприкінці 1922— на початку 1923 рр. Так, 31 грудня 1922 року, коли представник Української духовної організації “Церква Жива” — піп Задорожній, який одержав від Білоцерківського повітового виконкому дозвіл на відправлення служби в Преображенському соборі, був побитий представниками старослов'янської конфесії. Причому, за словами потерпілого, “в той час як мене били, саме співали “Хвали душе моя Господа”. Сьогодні цей випадок може здатися дещо кумедним. Але учасникам цих подій було не до жартів. В березні 1923

¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі: ЦДАВОВ України). — Ф. 5, оп. 2, спр. 199. — Арк. 38—38зв.

² ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1075. — Арк. 6.

³ В ресстраційній картці службовця культу, яка була заповнена Ципріановичем зазначалися наступні відомості: народився 2 січня 1860 року; 1883 року вступив на службу до релігійної громади; до цього був студентом Київського університету Святого Володимира (ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1962. — Арк. 57—57 зв.).

⁴ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1962. — Арк. 55.

року цю справу розглянула особлива сесія наради Білоцерківської округи. Перед судом предстали: член церковної ради Дубовий, староста Олейник, настоятель собору Рудський, священник Горянський, громадянин Скугарєв та інші. Під час сесії поступово відбувся перехід від розгляду побутово-конфесійних до загальнополітичних питань. Суд ухвалив передати справу до губревтрибуналу для "розсліду і вироку кари"¹.

***

Важливою кампанією початку 1920-х рр. стала також націоналізація майна, яке до цього часу належало релігійним громадам. Процес цей відбувався поступово і, спочатку, повністю формально. Громади продовжували користуватися більшою частиною свого майна (безпосередньо необхідного для відправлення релігійних обрядів), хоча юридично, згідно договорів, вони змушені були, хоча й безкоштовно, орендувати його у радянської держави. Зрозуміло, що для більшості населення це не мало принципового значення, адже фактично все залишалось як і раніше. Якщо на початку 1920-х років молитовні будинки й закривалися, то це були окремі випадки.

Одне з виключень з таких "мирних" відносин складало ставлення більшовицьких органів до хатніх церков — їх закрили в першу чергу. Секретар Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) Єрмошенко в своєму тасмному листі в липні 1922 року до наркомів юстиції й внутрішніх справ — Скрипника та Манцева закликав до більш рішучих дій:

В последнее время в ВУЦИК ображаются с ходатайством гр-не об открытии домовых церквей "ликвидированных" в порядке декрета отделения церкви от государства, причем выясняется, что "ликвидация" простым опечатыванием помещений и выдачей гр-нам только предметов культа таинств. Даже на днях было предложение со стороны гр-н взять в аренду одну из такого рода "ликвидированных" церквей.

Предлагается принять соответствующие меры к полной ликвидации такого рода церквей, дабы меньше было поводов ко всякого рода ходатайствам и агитациям.

***

Окремою сторінкою традиційного релігійного життя на теренах Білоцерківської округи були придорожні хрести. Саме з цього приводу завідуючий Білоцерківським окружним адміністративним відділом Дробницький та інспектор відділення культів Чепелінський в липні 1928 року звернулися до відділення культів НКВС:

*З огляду на те, що окремі релігійні громади звертаються з проханням про дозвіл спорудження нових христів на площах, переважно на тих місцях, де старі хрести з тих, чи других причин... зруйновані, окрадмінвідділ просить в цій справі відповідні вказівки.*²

На що було одержано відповідь:

¹ Суд над "святими отцями" церкви. // Пflug і молот. — №24, 28 березня 1923 р.; Суд над святими "отцями" (продовження) // Пflug і молот. — №25, 31 березня 1923 р.

² ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1119. — Арк. 26.

... в клопотанні про видачу дозволу на спорудження нових хрестів на площах та полях треба відмовити¹

***

Друга половина 1920-х років також відзначена масштабною компанією по вилученню культового майна з кольорових недорогоцінних металів, яка була тісно пов'язана з закриттям молитовних будинків. Так в обіжнику НКВС до всіх окрдалмін-відділів №560 від 25 липня 1928 року зазначалося:

Согласно постановления ЦИК и СНК СССР от 7/VII-26 г. "Положение о комиссии по созданию специального фонда финансирования металлургии цветных металлов — комцветфонд" ... и постановления УЭС* от 22/IV-28 г. ... все культымущество из меди, польского серебра, бронзы и других цветных (недрагоценных) металлов, как-то: колокола, канделябры, чаши, подсвечники и т. п., находящиеся в закрытых молитвенных домах подлежит сдавать бесплатно "Комцветфонду" (комиссия для создания специального фонда финансирования металлургии цветных металлов при Президиуме Высшего Совета Народного Хозяйства)...

Для проведения этого в жизнь, админотдел НКВД предлагает Вам немедленно начать работу по выявлению вышеуказанного имущества в закрытых молитвенных домах, указав количество имущества, какое имущество? местонахождение его (район, село) и ориентировочный вес...

После представления НКВД этих сведений "Комцветфонду" — последний вышет своего приемщика в лице акц. т-ва "Рудметалторг" для приема имущества, что подлежит передаче "Комцветфонду", которому надлежит сдать все имущество, указанное в этом циркуляре, составив акт передачи...²

Згодом, вищенаведений обіжник був доповнений деякими іншими постановами та розпорядженнями, які регулювали передачу культового майна з кольорових недорогоцінних металів до державного фонду. Так за засіданні Секретаріату ВУЦВК від 11 грудня 1929 року, при обговоренні питання "Про порядок вилучення дзвонів із молитовних будинків" було вирішено:

У зв'язку з клопотанням трудящих про вилучення дзвонів із молитовних будинків і використання коштів від цього на культурно-соціальні потреби даної місцевості, встановити такий порядок:

1)вилучати дзвони з молитовних будинків можна лише за постановою окрвиконкомів, на подання райвиконкомів, або міськрад округових центрів;

2)райвиконкоми чи міськради округових центрів входять з клопотанням про це перед окрвиконкомами за випадків, коли цього вимагає більшість трудящої людності даного залюдненого пункту, або ж дільниці даного залюдненого пункту, на терені якої молитовний будинок;

¹ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1119. — Арк. 25.

* УЭС — Украинское экономическое совещание.

² ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1052. — Арк. 52.

3) *постанова зборів трудящих про вилучення дзвонів із молитовних будинків подається на розгляд до відповідної міської, селищної або сільської ради, обговорюється на остаточне розв'язання до окривконкому;*

4) *місцеві органи влади реалізують вилучені дзвони через "Рудметалторг", а кошти від реалізації цих дзвонів повертають до прибуткової частини міського, селищного, або сільського бюджету — за належністю; кошти ці йдуть безпосередньо на культурно-освітні потреби даної місцевості*

*Технічну роботу в цій справі покласти на органи НКВнСправ, доручивши йому видати інструкцію в розвиток цієї постанови.*¹

Конкретні факти виконання розпоряджень центральної влади по вилученню церковних дзвонів на теренах Білоцерківської округи ми побачимо нижче.

Деякі речі, які поступали на адресу Рудметалторгу на нараді, яка відбулася 11 листопада 1929 року при НКВС УСРР було ухвалено передавати Держторгу (для експорту за кордон)².

Як ми бачимо, долею культового майна піклувався й Держторг УСРР. Як крам для експорту його цікавили й персидські килими³, ризи та інше майно, яке малося в релігійних громадах*. Так в таємному листі⁴ до Сумського адмінвідділу (п/відділ культів) від 6 листопада 1929 року зазначалося:

Київська контора Держторгу зараз приступила до заготовки для експорту в межах всієї України церковних риз та інших церковних речей, як старовинних, так і нових, а також цілком схоронених, як і поношених.

Вважаючи на вищезазначене, Контора просить п/відділ повідомити нас, чи є в В/розпорядженні зараз вказані вище речі, та в якій кількості, щоб ми могли відрядити н/фахівця для закупки таких на місцях за готівку.

*Коли у Вас в наявності таких речей зараз немає, просимо як можна в найскоріший час зібрати по В/окрузі відомості, яку кількість риз могли б нам продати й в якій саме термін райони можуть передати їх в Ваше розпорядження.*⁵

Заготівля Київською конторою Держторгу

***

Компанія по закриттю церков наприкінці 1920-х років викликала спроби найбільш активних релігійних громад захистити свої права. Однією з можливостей для цього було використання раянського законодавства (хоча й досить несприятливого для

¹ Витяг з протоколу №35/428 (ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1627. — Арк. 49-49 зв.).

² ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1070. — Арк. 133.

³ Про це див. листування Київського ОАВ з НКВС: березень-квітень 1929 р. (ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1070. — Арк. 47, 48).

⁴ Згідно попередніх вказівок: обіжник НКВС від 1.08.28 р. №583 "всі речі ліквідованих молитовних будинків, так званого священного характеру: ризи, покривці та інші, передаються в користування інших суміжних рельсгромад відповідного культу" (ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1070. — Арк. 132).

⁵ Подібні листи розсилалися до всіх адмінвідділів округів УСРР.

⁶ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1070. — Арк. 135.

віруючих). Будь-які активні протидії представникам радянської влади (точніше — влади більшовиків) на місцях, які ми можемо побачити на початку 1920-х рр., вже були неможливі. З огляду на те, що значна частина молитовних будинків різних конфесій й майна для відправлення служб уявляли собою історико-мистецьку цінність, релігійні громади часто зверталися до представників пам'яткоохоронних органів (причому інтереси обох сторін часто-густо збігалися).

Щоб запобігти "саботажу" в проведенні антирелігійної компанії (закриття молитовних будинків і конфіскація майна) з боку пам'яткоохоронців, Народним комісаріатом освіти (НКО) було складено директиву, в якій, зокрема, зазначалося:

Спостерігаються випадки, що релігійні громади звертаються до краєвид інспекторів музеїв та кореспондентів по охороні пам'яток з ріжними проханнями щодо додаткових пільг, про асигнування субсидій на ремонт тих культових будинків, які мають історичне значення тощо. Спостерігається також, що деякі представники рел. громад намагаються використовувати права щодо охорони пам'яток та авторитет органів по охороні пам'яток з своскорисною метою, іноді брехливо й провокаційно посилаючися на вигадані ними же висновки й зауваження органів НКО по охороні пам'яток (напр., що заборонено органами охорони пам'яток зачиняти церков, або, що обіцяно клопотання за них і т. інш.).

Пам'яткоохоронцям пропонувалося уникати приватних розмов з представниками релігійних громад і всі зносини з ними вести через інші державні установи; ні в якому разі нічого їм не обіцяти і не порушувати за них ніяких клопотань; своє листування з установами в справі охорони пам'яток не оголошувати¹.

На конкретних прикладах, ми можемо побачити, що не зважаючи на постійний тиск з боку радянської держави, релігійні громади та окремі віруючі знаходили сили все ж таки захищати свої інтереси, намагаючись оборонити право користуватися церквами та відправляти релігійний культ. Навіть після того, як церкви зачинялися, віруючі не втрачали надії на справедливе вирішення питань, які регламентували життя їхніх громад. Вони сподівалися, що всі їхні біди пов'язані з надмірною "ретельністю" місцевих активістів, з тим, що закон порушується на місцях, і потрібно шукати допомоги в "центрі".

Під час масової кампанії по зачиненню молитовних будинків (1929-1930 рр.), багато релігійних громад Білоцерківської округи почала звертатися до ВУЦВК з скаргами на незаконні дії місцевої влади, прохаючи дозволити відкрити будинки культу і вільно відправляти свої релігійні потреби. Треба зазначити, що серед архівних паперів, можна побачити чимало звернень віруючих всіх конфесій, які мешкали на Білоцерківщині.

Ось як, наприклад, описуються тогочасні події у зверненні від 25 березня 1930 року релігійної общини села Кашперівки Тетіївського району Білоцерківської округи на Київщині:²

Ми, прихожани Свято-Троїцької церкви с. Кашперівка, просим ВУЦВК*, аби нам дозволили в нашій церкві молитися і ісполняти свій християнський обряд.

¹ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1069. — Арк. 30.

² ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 27-28 зв.

Доводим до вашого відома, що наша церква в настоячий мент поруїнована. Ми молились до Різдва, а в ніч під Різдво, ми зібрались по християнському обряду в церкву, но церковний староста наш об'явив, що йому голова сільради приказав, щоб він нисмів відмикати церкви. То ми із среди себе послали несколько душ до голови сільради, аби нам дозволив зайти в церкву. То голова сільради ни звернув на це ніякої уваги, отнісся сурово і назвав неподібними словами, то населення на другий день Різдва, то єсть 8 січня, зійшлися в церков і стали підписуватись добровільно, що бажать церкви і написалося бажатьох [126] душ. Після цього ми користувалися церквою одну ниділю, на кануне Крещенія зібралися в церкву для водосвятія води. Голова сільради прислав виконавця, щоб прекратити служеніє, закрити церкву й відібрати ключі, но церковний староста в цей день ключів нидав. Коли 11-го січня з нашої церкви сняли дзвони, то церковна община ниприятствовала, а почитала, що дзвони нужні для государства, а були довольні, що церква залишилася під нашою владою, хотя без дзвонів. Но голова сільради цим ни був задоволеній і начав сильно устаівати, аби відібрати церкву. И начав угрожать президію, як не віддасте ключів, то я віддам під суд, несколько раз наміривавсь церковного старосту арестовати за то, що ни віддав добровільно ключів від церкви. Староста просив голову сільради як би він зібрав сход, як вияснити селяни, но голова сільради на це ни подивився, насильно призвів президію в сїлраду і сказав сейчас віддайте ключі, або я вас арестую, то президія від такого настойчивого усїлія винуждені були віддати ключі. Після цього голова як узав ключі від церкви, через деякий час наняв робочих, і стали всю церковну утварь уни[ч]тожать, деякі вещи побили, поламали, а децо винесли, а деякі цінні вещи уни[ч]тожили совсім. А крести, котрі були на церкві, зрізали с целью аби уни[ч]тожити.

Але це звернення, мабуть, не мало наслідків, оскільки на початку квітня цього ж року уповноважені Кашперівської релігійної громади знову звертаються із скаргою до ВУЦВК¹. В цьому зверненні описуються факти, які добре доповнюють і живо відтворюють події, які стали причиною вище цитованого листа:

Почті во всіх селах в окресності с. Кашперівки,

— пишуть вони.

в церквах проводиться служенія, і люди моляться Богу, а у нас в селі Кашперівці від Різдва 1929* року Голова Кашперівської сільради Коломійць Павло закрав нашу церкву на свої замки до якої не пускає нас молитися Богу, зняв усі дзвони, поломив весь Іконостас, забрав все церковне майно, хоче зробити з церкви тіатри, просто сістематически збиткується над нашою святиньою, і над нами, а саме:

Нас розписалось 120 душ желающих Церкви, і ми жалуїмся в район не допускаймо, ще до цього часу з церкви зробити тіатри, а голова Коломійць стріляє по нас, ночью проізвождает арешти і избиває нас тяжкими побоями, каже,

* Закреслено: прокурора Республіки.

¹ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 30-30 зв.

* За старим стилем.

що вже Харків затвердив, що ніби ми не хочимо Церкви будьто би ми самі відмовились від церкви, це є брехня, якщо може є такі списки, то цей голова сільради Коломиїць пішов обманою, бо 8 січня 1930 р., себто на перший і другий день Різдва продавав в копірацію галоші, і хто розписався, що не хоче Церкви, то продали молодежі галоші, а хто не хотів розписатись, то не продали. Крім цього, хто розписався, що не хоче Церкви, то на Різдво упустили в тіатри, а хто не розписався, то вигнали із театрів, і теж заставили розписатись всіх дітей, учнів і піонерів, і теж комсомольців, о таким обманом може бути, що маютьесь списки о закритті Церкви в селі Кашиперівці, но це є обман і все общество громадян с. Кашиперівки протів обмана і наслія з боку голови сільради Коломиїця протестує і просить В.Ц.В.К. зробити розпорядження провести слідче дознання, закликати сход та перевірити кількість желающих Церкви, та повернути церкву із ея Богослужбним імуществом в корестовання общества релігійнои общини громадян с. Кашиперівки. А венонних в вищезначеном самочинному наслії над обществом притягнути до відповідальності. В чім і нас сповістити.

Подібний випадок зневаги до своїх співгромадян з боку представників влади на місцях ми зустрічаємо в селі Матюші Білоцерківського району. Так 9 жовтня 1930 року до адмінвідділу НКВС УСРР від уповноважених Матюшанської релігійної громади поступила заява, в якій зокрема зазначається:

29 вересня б. р. голова Матюшанської сільради Давид Верещака через виконавця викликав до сільради мене уповноваженого рел[ь]громади Івана Шараєвського і там спільно з головою колгоспу Петром Солоненком, та членом колгоспу сектантом Савкою Хмарою почали вимагати одмикнути дзвіницю. На решті всі вони пішли до помешкання молбудинку і коли Шараєвський за наказом голови сільради Верещака відмикнув двері дзвіниці, де був складений матерьял для під[сип]ки церковної огорожі і дрова для сторожки, голова сільради Верещака наказав Шараєвському негайно очистити помешкання, щоб можна було засипати у ньому колгоспне зерно. Я Шараєвський відповів голові сільради скласти на цей матерьял акт тай викидайте "бо мені не має часу". На це голова сільради Верещака сказав Шараєвському: "упльотуйся к чортовій матері".

Прогнавши такими словами Шараєвського, голова сільради Верещака наказав скласти на підводи церковний матерьял і дрова повивозив геть на вигін. Погосподарювавши так над церковним майном Верещака наказав зісипати у помешканні дзвіниці зерно. А матерьял з того ж часу забіраєця до кооперативної столової на паливо.

Таким чином, завдяки насильницьким діям голови сільради Верещака, ми позбавлені змоги вільно, безперешкодно молитися у молитовнім будинку, бо засипана зерном дзвіниця і церква є одним не розрізнений будинок. Не вважаюче на те, що наша рел[ь]громада своєчасно зареєструвала статут, склала заяву на передачу у користування молбудинка та культмайна і виплатила усі державні податки за церкву, тепер у церковні ограді їздять підводи та нарочито загоняють пасти колгоспних коней як це робилося 5-го жовтня. Віруючі

¹ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 136-136 зв.

страшенно обурені беззаконними насильственими вчинками голови Матюшанської сільради Верещаки.

Ми зверталися зі скаргою до Білоцерківського райадмінвідділу, але він як видно не звернув на нашу скаргу уваги, бо і по цей час не чути ніякого розпорядження.

Прохаємо Вас телеграфно розпорядитися, аби згідно з умовою, дзвіницю було негайно очищено від зерна і повернено рел[ь]громаді, щоб можна було знов безперешкодно молитися у церкві, а голову сільради Верещаку, та тих, що були з ним — Солопенка і Хмару притягнути до відповідальності за навмисну злісну образу релігійного почуття віруючих, як це передбачено відповідною постановою Ц.К."

Треба зазначити, що проведення антирелігійної компанії в Радянській Україні, як і взагалі на теренах СРСР, вимагало досить високих організаторських злібностей від місцевих представників влади. Треба було, з одного боку — виконувати постанови Радянського Уряду по боротьбі з релігійними традиціями, а, з іншого — не визвати незадоволення більшості місцевого населення*. Це була нелегка справа. Свідченням тому численні звернення віруючих про незаконні дії місцевої влади.

Щоб запобігти зростанню неконтрольованого незадоволення політикою радянської влади на засіданні комуністичної фракції Секретаріату ВУЦВК 4 липня 1929 року було розглянуто питання "Про невиконання округовими виконавчими комітетами директив Уряду щодо закриття молитовень та про зловживання окремих робітників в цій справі." Було вирішено:

Констатувати, що з боку окрвиконкомів спостерігалася низка збочень від чинного законодавства та інструкцій НКВнуправ щодо закриття молитовень, а в низці округ порушено цілком відповідні законоположення (закриття молитовень до проходження справи в Президії ВУЦВК і т. інш.), чому, на підставі фактів, що є в розпорядженні НКВнуправ, скласти листа до ОБКів, з'ясувати всі помилки що траплялись в окремих округах при закритті молитовень, і категорично за-прошувати ОБК'ам додержуватися всіх директив у цій справі.

Зокрема, категорично заборонити ОБК'ам реалізувати свої постанови щодо закриття молитовень до затвердження цих постанов Президією ВУЦВК.

Вважати за потрібне провести слідство по лінії прокуратури Республіки, щоб виявити винних в порушенні директив ВУЦВК і ОБК.

Доручити НКВнуправ зібрати повні матеріали щодо перекручення директив Уряду про закриття молитовень і поставити їх на обговорення Президії ВУЦВ-Ку.¹

Відповідно цих директив, на вимоги громадян с. Кашперівки незаконно відібрану церкву було повернуто в користування релігійній общині, а справа про притягнення голови сільради до відповідальності — передана до наслідного² В с. Матюшах дзві-

* Таку ж ситуацію ми можемо побачити при проведенні колективізації.

¹ Витяг із протоколу №3/60 (ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1627. — Арк. 32).

² Повідомлення АВ Білоцерківського ОБК до АУ НКВС від 19 квітня 1930 р. (ЦДАВОВ Украї-ни. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 26).

ниця була звільнена від зерна, а для притягнення до відповідальності голови сільради та голови колгоспу проводилося слідство¹.

Дещо інша доля спіткала Білоцерківську римо-католицьку громаду, яка не змогла відстояти своє право на користування костьолом.

На початку 1930 року АВ Білоцерківського ОВК направив до НКВС листа з проханням про закриття костьолу, в якому зазначалося:

Надсилаючи з цим матеріали про закриття костьолу під назвою "Іоанна", що міститься в м. Б-Церкві та використання приміщення під культосвітню установу — музей. В справі маютьсся такі матеріали:

1. *Постанова Пленуму Міськради від 6/1—1930 року, клопотання Співки Безвірників від 28/1—30 р. та постанова Президії ОВК від 10/1—30 р.*
2. *Витяги та протоколи зборів трудящихся польської національності, які дали підписи та голосували за закриття костьолу в кількості 351 чол.*
3. *Всього населення в м. Б-Церкві 22355 чол., з них виборчого віку — 16678 чол., з них мають виборчі права — 12433 чол. По національності все населення розподіляється так: українців — 5610 чол.; євреїв — 13157 чол., росіян 804, поляків 552 та інші. — 212 чол.*
4. *Релігійна громада складається з 150 чол. П'ятидесятка розпалась і відмовилась від користування костьолом (відмовна записка додається).*
5. *Акт техдогляду.*
6. *Кошти для пристосування костьолу під музей — маютьсся.*

*Окравмінвідділ зі свого боку вважає за потрібне задовольнити вимогу польського трудящогося населення про закриття костьолу (ураховуючи також, що п'ятидесятка відмовилась від користування ним) і передати його під культосвітню установу, в якій є гостра потреба. Підготовча робота проведена в достатній мірі.*²

НКВС в своєму листі до Секретаріату Президії ВУЦВК від 19 лютого 1930 року просив це прохання підтримати³.

Але, чи дійсно польське населення так вимагало зачинити костьол? Ось як ці події зображуються в заяві прихожан Білоцерківського костьолу до Президії ВУЦВК:

Белоцерковская Р. католическая община по договору пятидесятки пользовалась зданием костела в продолжении нескольких лет, выполняя все обязательства исправно, но когда 21/XI—1929 г. фининспектор 15 уч. потребовал выборку 2^x патентов, уплаты авансов, штрафов и пени за 1929 г. и на 1930 г., в общем 2000 руб. якобы за торговлю свечами, коей фактически не происходило, с предупреждением исполнения сего в 3^x дневный срок, пояснив при этом, что невыполнение его, повлечет взыскание с лиц пятидесятки, а так как между ними находятся лица и бедного состояния, то вся ответственность упала бы на нескольких лиц, имеющих определенный ценз, что конечно привело их

¹ Повідомлення Управління Робітничо-селянської міліції Білоцерківського району від 3 листопада 1930 року (ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 134).

² ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 17.

³ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 16.

в панический страх, в силу коего, они 12/1—1930 г. созвали собрание пятидесятки, на которое прибыло всего 32 лица и большинством 17 против 15 голосов, постановили отказаться от договора, составив о сем протокол в присутствии представителя культа, изложив в нем причину отказа — не состоятельность уплаты выше изложенных налогов и штрафов. Принимая во внимание, что постановление малого числа лиц пятидесятки не представляло представительства религиозной общины, в сущности довольно многолюдной, проживающей преимущественно в окрестных селах и деревнях к Белоцерковскому приходу причисляемых и, что для такого отказа, думается, требовалось бы назначить общее собрание прихожан, на котором выразилась бы воля желания отказаться от требования прав на религиозное выполнение своих обрядностей, не имея в замен другого костела. Однако вышеприведенный отказ возымел силу, ибо уже на третий день т. е. 15/1 с.г., сняты были колокола с башни, здание само изъято из пользования общины и предназначено для музея¹, не совсем соответствующему этому, а движимое имущество распределяется на другие цели: самое же закрытие молитвенного здания не было проведено в мысль устав[а] отделения церкви от государства, ибо не публиковалось об этом, а ровно не было вывешено объявлений о вызове желающих взять костел и таким образом община не была осведомлена о представлении ей права воспользоваться таким предупреждением и если по настоянию лиц из пятидесятки завершилось закрытием молитвенного здания, то вся Римско-Католическая община считает это крайне удручающим, не имея возможности пользоваться, в дальнейшем свободой выполнения религиозных обрядов, желающей и требующей этого по примеру других национальных общин, пользующихся совершенной свободой в этом направлении и не находится в исключительном положении. Поэтому мы нижеподписавшиеся, члены общины просим предоставить право выполнения религиозных обрядов, восстановив возможность отдать здание костела в наше пользование на общепринятых условиях, сделав зависящее распоряжение и о последующем известить нас через В. Шуберта, Киевская д. №59.²

На звернення релігійної громади Білоцерківського костьолу до Білоцерківського
окрадінівдіалу 5 червня 1930 року надійшла відповідь:

Надсилаючи при цьому телеграму релігійної громади римсько-католицького
костьолу "Іоанна" в м. Біла-Церква про повернення його в користування віруючих
адміністративного НКВС пропонує сповістити віруючих, що костьол закрито на
підставі вимоги більшості трудящих за постановою ВУЦВКУ 21/П—30 р. проток.
№44/437. Ця постанова є остаточна, а тому скаргу залишено без наслідків.³

¹ Про передачу костьолу музею 17-19 березня 1930 року див: Яромола О. До питання про долю білоцерківських поховань Потоцьких і Браницьких / П'яті краєзнавчі читання імені о. Петра Лебединцева. 24 лютого 2000 року. — Біла Церква: Мустанг. 2000. — С. 42-44.

² ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 69-69 зв.

³ За підписами: заступника начальника адміністративного управління (АУ) НКВС Олейника та ТВО ст. інспектора культів АУ НКВС Кривошацького.

³ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 81.

Закриття молитовних будинків починаючи з 1929 року стає масовим. Так, згідно відомості НКВС¹, в цьому році (з 1.01.29 р. по 1.01.30 р.) в Білоцерківській окрузі та взагалі по Україні було зачинено:

Округи	Білоцерківська	38 округ
Церков	1	145
Синагог	7	113
Костьолів	1	6
Інших	1	27
Разом	10	291

У 1930 році кількість зачинених молитовних будинків ще більше зростає. Відповідно зростає кількість протестів віруючих по Україні і зокрема по Білоцерківській окрузі. Так, в цьому році, до центральних органів влади, з проханням відчинити, повернути закриту церкву, звертаються релігійні громади: с. Баране Поле, Богуславського району², с. Шандри, Миронівського району³, с. Озерна Білоцерківського району⁴, с. Погреби Тетіївського району⁵, с. Мала Ольшанка Білоцерківського району⁶, с. Голодьок Тетіївського району⁷, с. Хохітва Богуславського району⁸, католиків м. Сквири⁹, віруючих сс. Пилипчі, Городища, Глибички¹⁰, с. Ромашок Рокитянського району¹¹, м. Фастова¹², релігійної громади синагоги "Старий Клойз" в м. Богуславі¹³ та багатьох інших.

***

Таким чином, ми бачимо, протягом 1920-х—1930 року поступове підсилення тиску органів Радянської держави на релігійні громади та службовців релігійного культу, з метою примусити відмовитися від своїх вірувань. Важливим завданням в цій боротьбі було створення нової традиції, заміна релігійної — новою радянською міфологією. Дослідження цих процесів ще тільки починається, як в історичному так і в аналітичному плані.

¹ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1627. — Арк. 1-1 зв.

² ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 71.

³ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 73.

⁴ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 74.

⁵ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 75.

⁶ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 76.

⁷ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 77.

⁸ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 90.

⁹ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 91.

¹⁰ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 92.

¹¹ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 94.

¹² ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 133.

¹³ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 132.

В цей час спостерігається спроба переключення соціальної активності населення з релігійного на інші її види, хоча й не завжди вдала. Відповідно, зростає соціальна напруга, * особливо серед селян. Але це не призводить до будь-яких значних антирадянських виступів. Релігійні громади, в своїй більшості, змушені миритися з новими умовами свого існування. Лише самі активні, при інших сприятливих об'єктивних умовах, були в змозі відстояти свої права.

В. Коломієць, О. Стародуб
(м. Біла Церква)

ДОЛЯ РЕЛІГІЙНИХ ЦІННОСТЕЙ З ФОНДІВ БІЛОЦЕРКІВСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ 1924—1943 рр.

Після повалення російського самодержавства у 1917 р. всю територію імперії поглинув хаос громадянського розбрату. Різні політичні сили боролися за свій вплив на її території. Ці буремні події позначилися і на долі культових споруд.

Реальна ж загроза їх загибелі нависла на початку 20-х років, коли більшовики закріпили свої позиції в державі, в т. ч. і на території України. Радянська держава перейшла у відкритий наступ проти Церкви, під час якого закривалися монастирі і храми, нишилося і конфісковувалося церковне майно. Так, десь на початку 1930 р. в Білій Церкві були закриті церкви Преображення Господнього та свят. Миколая, косяол Іоанна Хрестителя, єврейські синагоги. Деякі із речей, що були конфісковані з церков, потрапляли до запасників музеїв, де, до речі, також постраждали від повторних конфіскацій більшовиків та під час німецької окупації.

Засновник Білоцерківського краєзнавчого музею С. Л. Дроздов добре розумівся в церковних старожитностях. Серед його друзів і знайомих було багато священнослужителів – любителів старожитностей. В перші роки існування музею Дроздов робить подорожі по території Білоцерківського округу з метою обстеження пам'яток старовини.¹ Одним із результатів цих подорожей стає реєстр ста двох церков Білоцерківщини, що побудовані у XVII—XVIII ст.²

Найбільш цінна інформація щодо релігійної спадщини, що зберігалися в фондах музею у 1924—1935 роках міститься в тогочасній інвентарній книзі. Згідно неї музейна колекція нараховувала більш як 750 речей культового призначення з православних церков та монастирів, католицьких костелів, єврейських синагог та переданих приватними особами.

Довоснна колекція начиння православних храмів нараховувала майже 450 предметів, була зібрана в перше десятиліття існування музею. Значна її частина була зібрана

* Про взаємозв'язок соціальної активності та соціальної напруги в суспільстві, див.: Ярмола О. *Філософські та історичні аспекти динаміки громадянської активності населення*. // Матеріали круглого столу "Вибори-99: крок до громадянського суспільства". — Біла Церква, 1999. — С. 16–20.

¹ Стародуб О. В. *Розвиток краєзнавчого руху на півдні Київщини (2-га половина XIX—початок 30-х років XX ст.)*. // Юр'ївський літопис. — 1996. — № 1. — С. 92.

² Науковий архів Інституту археології НАН України. — Ф. ВУАК. — Спр. 38. — Арк. 112—114 зв.

	Стр.
Діденко Л. М. Вступне слово.	3
Драчова Т. М. Побудова відношень між релігійними громадами та білоцерківською міською владою.	3
Сацков М. Християнська ідея вільного поступку та індивідуальний досвід її реалізації на межі тисячоліть.	5
Пауков М. Буття очима українського священика.	12
Ярмола О. Поняття віри в "Першому посланні до коринфян" св. Климента, єпископа римського.	17
Кукса Н. В. Постать Марка Федоровича Грушевського у встановленні УАПЦ (20—30 роки ХХ ст.).	19
Стародуб О. Książka przedślubna Ставищенської римо-католицької парафії (1820—1826 рр.)	22
Стародуб О. Історія білоцерківського костельу св. Іоанна Хрестителя за книгою візит 1850—1914 рр.	29
Халайджі В., Ярмола О. Відносини між релігійними громадами та Радянського державою на терені білоцерківської округи наприкінці 1920-х—1930 рр.	39
Коломиєць В., Стародуб О. Доля релігійних цінностей з фондів Білоцерківського краєзнавчого музею 1924—1943 рр.	51
Чернецький Є. Білоцерківщина: церква Преображення Господнього в місті Білій Церкві (1833—1917).	56
Коломиєць В. О. "Відлига" із сибірськими заморозками (декілька сторінок з літопису Свято-Преображенського приходу Білої Церкви)	67
Махлай С., Ярмола О. Доля Миколаївської церкви в другій половині 1920-х — на початку 1941 року.	74
Чиговська Л. "Ave Maria" для Фастова.	79
Шулешко І. З історії будівництва православних церков у Фастові.	81
Кукса Н. В. З історії Іллінської церкви.	85
Кукса Н. В. До історії Михайлівської церкви в Суботіві.	91
Андрусенко Г. Б. З життя Межигірського монастиря.	97
Перепелиця А. Чигиринський Свято-Троїцький монастир.	102
Кукса Н. В. Церква Успія Пресвятої Богородиці в Чигирині.	108
Потапова Н. В. Сакральная естетика бисера в духовній культурі славян (сопоставлення творчествa Ольги Краюхиной и Татьяны Панько как повод к размышлению о способах бытования бисера).	112
Потапова Н. В. Українська витинанка крізь призму християнських свят (на прикладі витинанок Надії Кравець).	118